

ПЕКАРЧУК А. В.,
аспірантка
(Пенітенціарна академія України)

УДК 342.565
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.8>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні обумовлюється необхідністю вдосконалення судової системи для забезпечення правладдя та імплементації європейських стандартів здійснення правосуддя. Метою дослідження є характеристика структурно-функціонального аспекту конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні.

У роботі охарактеризовано структурно-функціональний аспект правосуддя, включаючи його роль у захисті прав і свобод громадян, підтриманні правопорядку, а також визначено окремі напрями удосконалення.

Україна перебуває у процесі масштабних реформ, спрямованих на підвищення ефективності, незалежності та прозорості судової системи. Дослідження структури та функцій судової влади дозволило виявити проблемні аспекти та запропонувати ефективні механізми їх подолання, що особливо важливо в умовах низької довіри громадян до судів через корупцію та політичний тиск. Вивчення правових механізмів, що забезпечують прозорість та підзвітність суддів, є ключовим для підвищення довіри до судової влади.

У роботі охарактеризовано різні рівні судової системи, їх функції та основні принципи, такі як незалежність суддів, гласність судового процесу та рівність перед законом. Крім того, проаналізовано гарантії матеріального та соціального захисту суддів.

Наголошено на значенні конституційних основ правосуддя, які визначають правові рамки діяльності судової системи. Відзначається важливість конституційного регулювання для ефективного функціонування судової системи, яка забезпечує законність, захист прав і свобод громадян та підтримання правопорядку.

Резюмується, що функції правосуддя охоплюють широкий спектр діяльності, спрямованої на забезпечення законності, захист прав і свобод громадян, вирішення правових спорів та підтримання правопорядку. Виконання цих функцій вимагає ефективних механізмів реалізації, а також вирішення існуючих проблем і викликів, з якими стикається судова система. Для реалізації цих функцій має бути створена чітка система судових органів.

Ключові слова: конституція, людські права, незалежність суду, правовладдя, правосуддя, суд.

Pekarchuk A. V. Constitutional and legal regulation of justice: structural and functional aspect

The relevance of the study of the constitutional and legal regulation of justice in Ukraine is determined by the necessity to improve the judicial system to ensure the rule of law and the implementation of European standards for the administration of justice. The purpose of the study is to characterize the structural and functional aspect of the constitutional and legal regulation of justice in Ukraine.

The paper characterizes the structural and functional aspect of justice including its role in protecting citizens' rights and freedoms, maintaining law and order, and also identifies certain areas of improvement.

Ukraine is being in the process of large-scale reforms aimed at increasing the efficiency, independence and transparency of the judicial system. The study of the judiciary structure and functions made it possible to identify problematic aspects and propose effective mechanisms for overcoming them, which is especially important in conditions of low public trust in the courts because of corruption and political pressure. Studying legal mechanisms ensuring transparency and accountability of judges is a key to increasing trust in the judiciary.

The paper describes different levels of the judicial system, their functions and basic principles, such as the independence of judges, transparency of the judicial process and equality before the law. In addition, the guarantees of material and social protection of judges were analyzed.

The importance of the constitutional foundations of justice determining the legal framework of the judicial system is emphasized. The importance of constitutional regulation for the effective functioning of the judicial system, which ensures legality, protection of citizens' rights and freedoms and maintenance of law and order, is noted.

It is summarized that the functions of justice cover a wide range of activities aimed at ensuring legality, citizens' rights and freedoms protecting, resolving legal disputes and maintaining law and order. The performance of these functions requires effective implementation mechanisms, as well as solutions to existing problems and challenges faced by the judicial system. To implement these functions, a clear system of judicial institutions must be created.

Key words: *constitution, human rights, judicial independence, rule of law, justice, court.*

Вступ. Дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні є надзвичайно актуальним з низки причин, що стосуються як теоретичних аспектів права, так і практичних викликів, з якими стикається сучасна українська судова система.

Результати такого дослідження є основою для забезпечення правовладдя. Поняття верховенства права є основоположним принципом функціонування правової держави. Конституційно-правове регулювання правосуддя забезпечує механізми реалізації цього принципу, гарантує захист прав і свобод людини та підтримує правопорядок. У сучасних умовах, коли Україна прагне досягти європейських стандартів у сфері правосуддя, дослідження структури та функцій судової влади набуває особливого значення.

Важливим чинником дослідження означеного предмету є завершення реформування судової системи. Україна продовжує здійснювати масштабні реформи судової системи, спрямовані на підвищення її ефективності, незалежності та прозорості. Однак, ці реформи стикаються з численними викликами, включаючи корупцію, політичний тиск та недовіру суспільства до суддів. Вивчення структурно-функціональних аспектів правосуддя дозволяє виявити проблемні аспекти та запропонувати ефективні механізми для їх подолання.

Однією з ключових умов інтеграції України до Європейського Союзу є відповідність її судової системи європейським стандартам, що включає забезпечення незалежності суддів, ефективності судових процесів та доступності правосуддя для громадян. Дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя є першочерговим завданням для подальшого урахування європейського досвіду, що допоможе адаптувати українське законодавство та судову практику до вимог Європейського Союзу.

Однією з найбільших проблем сучасної української судової системи є низький рівень довіри з боку громадян, що зумовлено не лише випадками корупції та некомпетентності, але й відсутністю прозорості у діяльності судів. Дослідження структурно-функціональних

аспектів правосуддя сприятиме підвищенню довіри суспільства до судової влади через удосконалення правових механізмів, які забезпечують прозорість та підзвітність суддів.

І хоча вказані проблеми перебувають у центрі уваги українських правників, так, згадаємо Ю. Барабаша, С. Головатого, М. Козюбру, М. Савчина та ін., однак, як слушно відзначає В. Бурій «наявність ефективних правових засобів врегулювання спорів (конфліктів) є неодмінною умовою функціонування будь-якого демократичного суспільства. Фундаментальним правом, яке визнали однією з найвищих конституційних цінностей переважна більшість сучасних країн, є право на доступ до правосуддя» [1, с. 25]. Розгляд доступу до правосуддя як гарантії демократичного суспільства [2, с. 79–85] надає темі правосуддя перманентної актуальності.

Таким чином, тематика конституційно-правового регулювання правосуддя потребує комплексного аналізу і висвітлення різних складових системи правосуддя, її правових основ та функціонування в межах конституційного права.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика структурно-функціонального аспекту конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні.

Результати дослідження. Досягнення поставленого завдання передбачає необхідність відзначення окремих пропедевтичних аспектів. Так, у першу чергу йдеться про поняття та значення правосуддя в конституційному праві.

На думку О. Єщенко «правосуддя визначається як процес забезпечення справедливості та вирішення правових конфліктів у відповідності з встановленими нормами та законами, що включає в себе надання правової допомоги, вирішення судових справ та забезпечення виконання судових рішень» [3, с. 182].

А. Полянський розглядає правосуддя як функцію: «Правосуддя – це функція судової влади, здійснювана у чітко визначених законом процесуальних формах і спрямована на справедливе розв'язання (вирішення) конфліктів, які виникають між суб'єктами суспільних відносин» [4, с. 2].

Доволі широке розуміння правосуддя обґрунтовують О. Богданов та Р. Панчишин, вказуючи, що це поняття розглядається через мету судочинства, принцип судочинства або як засаднича характеристика судочинства. Автори наголошують: «Правосуддя як особлива сутнісна якість сучасного судочинства є конституційною та міжнародною вимогою до якості та ефективності розгляду та вирішення справи у судах всіх юрисдикцій та інстанцій» [5, с. 39].

Водночас, узагальнюючі різні підходи до розуміння правосуддя, слід вказати на те, що правосуддя, як одна з гілок державної влади, відіграє ключову роль у реалізації вимог правовладдя, забезпеченні законності, захисті прав і свобод людини. У конституційному праві правосуддя зазвичай визначається як сукупність юридичних процедур, що здійснюються судовими органами з метою розгляду та вирішення правових спорів, забезпечення правопорядку та захисту прав і свобод осіб.

Конституція будь-якої держави, як акт установчої влади народу, закріплює фундаментальні права і свободи людини. Правосуддя є інструментом їх забезпечення та захисту. Наприклад, в Конституції України містяться положення про право на судовий захист (стаття 55) [6]. А у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (що була ратифікована Україною) закріплено право на справедливий суд [7], що забезпечуються через діяльність судових органів.

З'ясувавши зміст поняття правосуддя, можемо перейти до висвітлення безпосередньо предмету дослідження. Наголосимо на тому, що саме конституційні основи правосуддя визначають правові рамки, в межах яких функціонує судова система, і закріплюють основні принципи її діяльності. Розкриємо ключові аспекти конституційних основ правосуддя.

Висвітлюючи структурний аспект правосуддя, слід вказати, що структурно системи правосуддя охоплює різні рівні та інституції судової влади, які разом забезпечують реалізацію правосуддя. Розглянемо основні елементи структури судової системи та їх функції.

Місцеві суди – це найнижчий рівень судової системи, який розглядає переважно більшість справ, включаючи цивільні, кримінальні, господарські та справи про адміністративні правопорушення. Місцеві суди є першою інстанцією для більшості спорів.

Відзначимо функціонування господарських судів, які розглядають господарські спори; адміністративних судів, які вирішують спори, що виникають у сфері публічно-правових відносин, зокрема між громадянами та органами державної влади.

Апеляційні суди – розглядають апеляції на рішення місцевих судів. Їхнє завдання – перевірити законність і обґрунтованість рішень судів першої інстанції.

Відповідно до законодавства, вищими спеціалізованими судами є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд [8].

Верховний суд – є найвищим судом, що «забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» [8].

Не можемо не згадати і про орган конституційної юстиції. В Україні це окремий судовий орган, який має повноваження перевіряти конституційність законів. Конституційний Суд України також вирішує питання щодо тлумачення Конституції та розглядає конституційні скарги [9].

Таким чином, структура системи правосуддя включає різні рівні судових органів та інституцій, які разом забезпечують ефективне функціонування судової системи. Кожен рівень та інституція мають свої функції, що дозволяє системі правосуддя забезпечувати законність, захист прав і свобод громадян, та підтримання правопорядку.

Вкажемо на основні принципи функціонування судової влади. Зважаючи на предмет пізнання, акцентуємо увагу на тих з них, що потребують удосконалення у контексті організації діяльності судів в Україні. Так, відзначимо незалежність суддів. Конституція гарантує незалежність суддів, що означає неможливість втручання в їхню діяльність з боку виконавчої та законодавчої влади, а також будь-яких інших осіб чи організацій. Наприклад, у Конституції України (ст. 126) міститься заборона впливу на суддю. У цьому ж контексті слід вказати і на непідкупність суддів. Забороняється будь-який тиск, підкуп або інший вплив на суддів у процесі прийняття рішень.

Відповідно до п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» під втручанням у діяльність судів слід вважати будь-який вплив на суддю (вимога, прохання, насильство, вказівка, підкуп, погроза, критика судді у ЗМІ та ін.) з боку якої -небудь особи для схилення судді до вчинення чи невчинення якихось процесуальних дій або прийняття відповідного рішення. Неважливо, якими засобами, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції відбувається втручання [10].

Додамо, що саме необхідність відновлення довіри до судів, посилення вимог до доброчесності суддів були ключовими факторами реформування судової системи, яке і нині є ще не завершеним. Відтак, це наступний важливий аспект, який потребує окремого комплексного пізнання.

Не можна також не відзначити окремі аспекти гарантій суддівської незалежності. Одним з яких є недоторканність суддів. Судді не можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності без згоди відповідного органу (в Україні – це Вища рада правосуддя). І цей аспект функціонування судової влади потребує детального вивчення. Окремі аспекти вказаної проблематики досліджував О. Свіда [11].

Гарантії незалежності суддів включають і прозору процедуру призначення та звільнення суддів. Мають бути встановлені чіткі правила та процедури щодо призначення, переведення та звільнення суддів, що забезпечують об'єктивність і неупередженість цього процесу.

Згадаємо також гласність судового процесу та рівність всіх перед законом і судом. Відкритість і доступність судових засідань для громадськості та засобів масової інформації забезпечує прозорість судової влади і дозволяє суспільству контролювати правосуддя. В Україні цей принцип закріплено в статті 129 Конституції [6]. Ніхто не може бути привілейований перед законом чи судом, усі мають рівні права на судовий захист. Це закріплено, наприклад, у ст. 24 Конституції України [6].

Важливою конституційною гарантією незалежності та неупередженості суддів є забезпечення матеріального та соціального захисту суддів. Йдеться про гарантії, які включають

належне матеріальне забезпечення, пенсійне забезпечення та інші соціальні гарантії, що забезпечують незалежність суддів від зовнішніх впливів.

Функціональний аспект діяльності судів також передбачає порядок здійснення правосуддя. У цьому аспекті важливим є закріплення процедур, що визначають порядок розгляду справ, права і обов'язки суддів, а також процедури оскарження судових рішень. Ці положення детально врегульовані в процесуальних кодексах (цивільному, кримінальному, адміністративному та ін.). Однак, ця складова структурно-функціонального аналізу виходить за межі конституційно-правового регулювання.

Ще одним аспектом, який значною мірою виходить за межі конституційного регулювання, але основи якого є складовою конституційного порядку (принаймні в межах теорії поділу влади) – це взаємодія судової влади з іншими гілками влади. Судова влада взаємодіє з іншими гілками влади через механізми стримувань і противаг, що забезпечує баланс між різними гілками влади та запобігає узурпації влади. Так, як відомо, Конституційний Суд України має право здійснювати конституційний контроль за законодавчими актами. Водночас, варто відзначити і взаємодію з органами правопорядку. Судова влада співпрацює з органами правопорядку, забезпечуючи правомірність та законність дій під час кримінального провадження та судового розгляду справ.

Загалом функції правосуддя є багатограничними і охоплюють різні аспекти діяльності судових органів. Вони спрямовані на забезпечення законності, захист прав і свобод громадян, а також підтримання правопорядку. Такими напрямками серед іншого є:

- розгляд і вирішення правових спорів (суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні та інші справи, оцінюють докази та приймають рішення, що мають обов'язковий характер; вони застосовують норми права до конкретних обставин справи, виносячи вердикт). Суди відіграють ключову роль у вирішенні конфліктів між громадянами, організаціями та державними органами. Це сприяє мирному врегулюванню спорів і запобігає їх ескалації;

- захист прав і свобод людини (кожна особа має право звернутися до суду для захисту своїх прав і свобод, якщо вони порушені або оспорується; судова влада забезпечує справедливий розгляд справи і ухвалення законного рішення). Суди забезпечують дотримання прав і свобод, закріплених у Конституції та інших законах, а також у міжнародних договорах;

- забезпечення правопорядку (судова влада здійснює контроль за дотриманням законодавства усіма суб'єктами правовідносин). Додамо, що прийняття судових рішень має превентивний характер, оскільки встановлення юридичної відповідальності та покарання за порушення закону сприяє запобіганню правопорушенням у майбутньому.

Наголосимо також, що складовою частиною функціонування правосуддя є виконання судових рішень. Рішення суду є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами правовідносин. Виконання судових рішень забезпечується виконавчою службою, яка має повноваження примусового виконання, включаючи арешт майна, стягнення боргів та інші заходи. Суди здійснюють контроль за виконанням своїх рішень, що включає розгляд скарг на дії виконавчої служби та вирішення питань, пов'язаних з виконанням рішень. Однак, вкажемо на системні проблеми виконання в Україні рішень судів. Ця системна проблема знайшла відображення у рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, Р. Степанян згадує про «пілотне рішення Європейського суду з прав людини у справі Yuriy Nikolayevich Ivanov проти України, у якій вказується на системну помилку – невиконання рішень національних судів, яка є несумісною зі ст. 6 та ст. 13 Європейської конвенції з прав людини» [12, с. 136].

Висновки. Таким чином, дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні з точки зору структурно-функціонального аспекту є важливим для забезпечення ефективного, незалежного та прозорого правосуддя. Ефективне функціонування судової системи є необхідною умовою для забезпечення справедливості та захисту прав людини. Вивчення структурних та функціональних аспектів правосуддя є основою для вивчення окремих аспектів удосконалення судочинства.

Функції правосуддя охоплюють широкий спектр діяльності, спрямованої на забезпечення законності, захист прав і свобод громадян, вирішення правових спорів та підтримання правопорядку. Виконання цих функцій вимагає ефективних механізмів реалізації, а також вирішення існуючих проблем і викликів, з якими стикається судова система. Для реалізації цих функцій має бути створена чітка система судових органів.

Список використаних джерел:

1. Бурій В. О. Право на доступ до правосуддя як одна з передумов забезпечення інших прав і свобод людини. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 25–28.
2. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 79–85.
3. Єщенко О. В. Ідея доступу до правосуддя в різних видах судочинства. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/259/7692/>
4. Полянський А. Г. Реалізація функції правосуддя в сучасних умовах конституційного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020.
5. Богданов О. М., Панчишин Р. І. Правосуддя як якісна характеристика судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 39–42.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
8. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
9. Про Конституційний Суд України. Закон України від 13 липня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
10. Про незалежність судової влади. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 липня 2007 року № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text>
11. Свида О.Г. Вища рада правосуддя: проблеми функціонування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 463–467.
12. Степанян Р.Е. Імплементція доктрин Європейського суду з прав людини у кримінально-процесуальне законодавство України : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2023. 212 с.

